

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет
Центр сучасних наукових досліджень
Освітній портал "Академія"
Громадська організація "Освітній центр"

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

**Матеріали II Всеукраїнської наукової
конференції**

18 травня 2016 року

**Тернопіль
2016**

УДК 93
ББК 63

Історія України: сучасні виклики: матеріали II
Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ
ім. В. Гнатюка, 2016. – 200 с.

**Друкується за поданням Центру сучасних наукових
досліджень Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка**

Редакційна колегія:

Микола Бармак	– головний редактор, доктор
історичних наук, професор,
ТНПУ ім.В.Гнатюка
Володимир Брославський	– кандидат історичних наук,
доцент ТНПУ ім.В.Гнатюка
Андрій Кліш	– кандидат історичних наук,
доцент ТНПУ ім.В.Гнатюка
Степан Прийдун	– аспірант ТНПУ ім.В.Гнатюка
Валентин Терещенко	– кандидат історичних наук,
доцент ТНПУ ім.В.Гнатюка

ЗМІСТ

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.	6
Тетяна Брославська.....	6
МАТЕРІАЛЬНА ТА ДУХОВНА КУЛЬТУРА СЛОВ'ЯН VIII–X СТОЛІТЬ. ПАМ'ЯТКИ ТИПУ ЛУКА-РАЙКОВЕЦЬКА.....	6
Андрій Носенко.....	17
РУСЬКІ КНЯЗІ-ВИГНАНЦІ ПРИ ДВОРІ ДИНАСТІЇ Г'ЯСТІВ XI–XIII СТ.: ПРИЧИНИ, ДИНАМІКА ЯВИЩА	17
Богдан Безпалько.....	23
ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ КІНЦЯ XVIII СТ.: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ І ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ	23
Микола Бармак	32
РОСІЙСЬКА ВЛАДА І ШЛЯХТА КИЇВСЬКОЇ, ВОЛИНСЬКОЇ ТА ПОДЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ ХІХ СТ.	32
Володимир Брославський	47
ІНСТИТУТ ОРЕНДИ ДЕРЖАВНИХ МАЄТКІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У 1793–1861 РР.	47
Михайло Ревуцький	59
ДОБА ТА ЕСТЕТИКА АРХІТЕКТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОДЕРНУ І ЛЬВІВСЬКА СЕЦЕСІЯ.....	59
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	68
Ольга Обершт	68
ПОМІРКОВАНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ТА НЕПОМІРКОВАНІ ПОГЛЯДИ (РОСІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)	68
Руслан Куцик	73
ВВЕДЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ЦЕНЗУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 1914 Р.	73

УКРАЇНА У ВИМІРАХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН XX СТОЛІТТЯ	81
Іван Штогрин	81
ВАТИКАНСЬКИЙ ВЕКТОР ВНЕШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ФЕВРАЛЬ – ІЮЛЬ 1919 Г.)	81
Тетяна Паламарчук	95
ВИДАВНИЧА СПРАВА ЗУНР: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ	95
Анатолій Зарицький	100
ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ (20-ТІ РР. XX СТ.)	100
Тетяна Савенко	104
БІБЛІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ ТА СЕКЦІЙНІ ЗБІРКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА	104
Любомир Губицький, Світлана Задолінна.....	112
НІМЕЦЬКА ПРОПАГАНДА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	112
Марина Мигидин	119
НЕРОЗКРИТА ТАЄМНИЦЯ ЯНТАРНОЇ КІМНАТИ ВЕРВОЛЬФУ	119
Тарас Шуст.....	126
ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ В СТАНІСЛАВСЬКІЙ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ) ОБЛАСТІ ПРОТЯГОМ 1944-СЕРЕДИНИ 1950-Х РР.	126
Галина Чорній	129
ПОЛІТИКО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА РОБОТА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У СЕРЕДОВИЩІ ЖІНОЦТВА МІСТА ТЕРНОПОЛЯ (1947–1953 РР.)	129
Анастасія Киричук.....	138
УЧАСТЬ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ОПОЗИЦІЙНОМУ РУСІ В УКРАЇНІ ТА В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1980 – 1991 РР.)	138

НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА: ВИКЛИКИ ІСТОРІЇ.....	146
Богдан Гринюка	146
ІСТОРІЯ КОСТЕЛУ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА ТА РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ГРОМАДИ СЕЛА КОЦЮБИНЦІ	146
Степан Прийдун	154
РОЛЬ УКРАЇНИ В ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ СПІВДРУЖНОСТІ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ	154
Любомир Губицький, Мілена Марченко.....	163
МІСЦЕ УКРАЇНИ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ РОСІЇ І НІМЕЧЧИНИ 1991–2016 РР.	163
Ярослава Савош.....	170
БАЛТО-ЧЕРНОМОРСКАЯ ОСЬ КАК СТРАТЕГИЧЕСКАЯ АЛЬТЕРНАТИВА НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ АРЕНЕ МЕЖДУ ЗАПАДОМ И ВОСТОКОМ	170
Степан Васишин	179
УКРАЇНА – РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ: СПІВРОБІТНИЦТВО У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ (2010–2013 РР.).....	179
Марія Юрчак	192
РОЛЬ ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У ВІДНОСИНАХ ЄС–УКРАЇНА	192

национальный союз и его идеологи / П. Б. Стукалов; ФКОУ ВПО Воронежский институт ФЦИН России. – Воронеж, 2011. – 175 с.

11. Устав Клуба русских националистов в Киеве. – К.: Тип. «С.В. Кульженко», 1912. – С. 1-2.
12. Харьковские губернские ведомости. – 1908. – № 66.
13. Харьковские губернские ведомости. – 1908. – № 73.

Olga Obersht

**MODERATE NATIONALISM AND IMMODERATE VIEWS
(RUSSIAN NATIONALIST MOVEMENT IN UKRAINIAN
LANDS EARLY TWENTIETH CENTURY.)**

The article highlights variations declared and practically incarnate of Moderate Russian nationalism regarding the issue of Ukrainianness in Russian Empire.

Key words: *moderate Russian nationalism, mazepynstvo, Ukrainian movement.*

УДК (470+571) «1914»:35

Руслан Куцик

**ВВЕДЕННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОЇ ЦЕНЗУРИ НА
ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ У 1914 Р.**

У статті розкрито особливості становлення та функціонування військової цензури на території українських губерній Південно-Західного краю у 1914 р.

Ключові слова: *військова цензура, засоби масової інформації, Перша світова війна, Російська імперія, Південно-Західний край, пропаганда.*

Інформаційний чинник завжди посідав особливе місце у військово-політичних конфліктах. Важливим завданням органів влади було встановити повний контроль за інформаційними процесами. Ключова роль у його досягненні відводилась інституту цивільної цензури, а під час війни – військової. Якщо у ХХ ст. інститут цензури мав значний вплив, то на початку ХХІ ст.,

в умовах розбудови демократичного світу та становлення громадянського суспільства із широкою свободою слова, він був відкинутий, як антиправовий. Проте, і на сучасному етапі цензура займає вагоме місце у державній інформаційній політиці багатьох країн світу і продовжує відігравати ключову роль у контролі за суспільством. В умовах російської агресії щодо України, а відтак інформаційного протистояння з ворогом, проблема введення та функціонування інституту військової цензури на території Південно-Західного краю у 1914 р. значно актуалізувалася і потребує детального вивчення.

Метою роботи є висвітлення основних аспектів щодо становлення військової цензури на території Київської, Подільської та Волинської губерній на початковому етапі Першої світової війни.

Основними завданнями є: розкрити нормативно-правову базу військової цензури; визначити її основні функції; з'ясувати роль цензури в тогочасних інформаційних процесах.

Слід зауважити, що лише в останнє десятиліття науковці приступили до вивчення питань інформаційних процесів на території України під час Першої світової війни. Серед дослідників, які займалися питанням військової цензури можна відзначити: Дж. Дейлі [1], О. Кириєнка [2; 3] та О. Сарнацького [4].

Одним із основних завдань інформаційної політики Російської імперії під час Першої світової війни було встановлення контролю за діяльністю засобів масової інформації (далі – ЗМІ), недопущення поширення серед населення відомостей, які могли розкрити військову таємницю, нашкодити політичному становищі держави чи підірвати авторитет влади серед населення та військових. Реалізацію поставлених цілей мав забезпечити інститут військової цензури, який під час війни зазнав значного розвитку.

20 липня 1914 р. Микола II указом Сенату ввів у дію «Тимчасове положення про військову цензуру» [8, арк. 290]. Імператорський указ, відповідно, до чинного тоді законодавства, користувався вищою силою правової дії, а тому оскарженню не підлягав. Норма зазначеного нормативно-правового документа стосувалася усіх місцевостей імперії незалежно від їх розташування щодо лінії фронту та бойових дій. Під його дію потрапляло як цивільне населення, так і військові.

Відповідно до «Тимчасового положення...» основним завданням військової цензури було не допустити під час

мобілізації армії та війни оприлюднення й розповсюдження за допомогою друкованих і поштово-телеграфних засобів промов і доповідей, інформації, яка могла б нашкодити військовим інтересам держави [9, арк. 166].

Згідно із статтею другою до розгляду військовою цензурою підлягали: 1) усі друковані матеріали, естампи, малюнки, фотографічні зображення та ін.; 2) поштові відправлення та телеграми; 3) тексти конспектів промов і доповідей тощо [9, арк. 166]. Фактично контроль встановлювався за усіма ЗМІ, які існували на той час в імперії.

Під час війни, залежно від регіональної специфіки та розмежування ліній фронту, встановлювалася повна військова цензура або ж часткова. Перша вводилася лише на території військових дій, а в усіх решта місцевостях – друга. Суть повної військової цензури полягала у комплексному попередньому перегляді усіх інформативних засобів як внутрішнього, так і міжнародного значення. Часткова ж цензура передбачала контроль лише міжнародних поштових відправлень та телеграм. У разі появи відповідних розпоряджень головних начальників військових округів перегляду могли піддаватися і внутрішні поштові засоби комунікації [9, арк. 166 зв.].

Щодо організаційної структури, то згідно з «Тимчасовим положенням...» (ст. 13, ст. 14) справами військової цензури займалися: Головна військово-цензурна комісія при Головному управлінні Генерального штабу, місцеві військово-цензурні комісії і військові цензори. На всьому театрі військових дій за цензуру відповідали: штаби головнокомандуючих армій, флоту і військових округів [9, арк. 167–167 зв.].

Імператорським указом Сенату від 17 липня 1914 р. у Київській, Подільській та Волинській губернії було введено військовий стан [5, арк. 195]. 31 липня Головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту генерал М. Іванов видав наказ, згідно з яким, на всьому театрі дій армій фронту і в тилу, де було оголошено військовий стан, вводилася повна військова цензура [12, арк. 10]. До наказу додавалися спеціальні «Правила по організації і виконанню цензури», в яких відзначалося, що головною ціллю військової цензури є: а) зупинення оголошення, в які би то не було формі, військової таємниці; б) не допускати проникнення в армію і з армії в тил – інформації, котра могла б не благополучно вплинути на хід подій, як на театрі військових дій, так і всередині держави; в) сприяти органам контррозвідки у

виявленні злочинних, у сенсі шпіонажу чи пропаганди, осіб у складі армії і населення. При цьому, головними методами для виконання цих завдань були: перегляд всіх без винятку приватних телеграм та листів, які поступають в армію й відправляються з неї, а також нагляд за газетами і типографіями [11, арк. 10–11 зв.]. Як бачимо, функції військової цензури на театрі військових дій були набагато ширшими і полягали не тільки у перлюстрації всіх ЗМІ, але й передбачали співпрацю з поліцейськими жандармськими структурами, для виявлення та недопущення будь-якої антивоєнної чи революційної агітації.

В умовах війни постала проблема розробки переліку інформації, що заборонялася для розповсюдження. Для її вирішення 26 липня 1914 р. було складено спеціальний «Перелік свідчень, які не підлягають оголошенню без попереднього дозволу військовою цензурою в різних друкованих засобах, поштової і телеграфній кореспонденції, а також у грошових переказах та поштових посилках», який складався із 7 пунктів. Перші п'ять умовно позначали окремі блоки забороненої для розповсюдження інформації: відомості щодо військ, шляхів сполучення та засобів зв'язку, грошових знаків та асигнувань, а також про події загального характеру та значення [7, арк. 1–1 зв.].

Перший блок щодо військ забороняв оприлюднення таких відомостей: що стосуються дій, розташування, чисельності, складу і назв військових об'єднань і окремих частин; про переміщення, призначення та звільнення чинів командного складу; про формування та поповнення військових частин: про пересування військ та вантажів; про розроблення різного типу військових заходів, що мають на меті формуванні чи зміцнення армії тощо; про заготівлю предметів постачання; про внутрішнє становище армії. Щодо шляхів сполучення та засобів зв'язку, то забороненими були свідчення: про побудову і проектування залізничних, водних і ґрунтових доріг; про аварії поїздів, кораблів тощо; про військові перевезення і евакуацію урядових установ; про проектування і побудову різного типу телеграфних і телефонних ліній, а також станції радіотелеграфів і авіапошти. Блок щодо грошових знаків і асигнувань включав наступну інформацію: свідчення про обчислення, обговорення асигнувань і відкриття кредитів на витрати, пов'язані з веденням військових операцій; про організацію і здійснення різного типу пожертвувань тощо. Остання група стосовно подій загального характеру та

значення забороняла розповсюдження інформації: про підготовку, скликання, здійснення і постанов різного типу зібрань; про розпорядження і постанови уряду, його органів, відділів і управлінь; про різного типу суспільних заворушень та бід; про вивіз військ для сприяння громадській владі; про виявлення, поширення епідемій та ін.; про затримання та засудження осіб притягнутих до відповідальності за злочини воєнного часу; про накладання і виконання адміністративних стягнень. Крім того, у пункті 6 та 7 відзначалося, що дія зазначеного «Переліку свідчень...» поширювалася і на закордонні видання та кореспонденцію, які направлялися у глибоку Україну на адреси приватних осіб, а також на фотографічні зображення, ілюстрації, плани, плакати, схеми й креслення, котрі призначалися для публічного демонстрування [7, арк. 1–1 зв.].

9 листопада 1914 р. цей перелік був доповнений пунктом «Про пропозиції, постанови та заходи для Ради Міністрів, які пов'язані з надзвичайними витратами у зв'язку з воєнним часом та військовими обставинами». 14 грудня до нього додали ще три пункти, які мали не допустити до публічного розголошення інформації про можливі суперечки та дискусії у Раді Міністрів [3, с. 163].

Крім зазначених нормативно-правових документів, які регламентували функціонування інституту військової цензури, були видані додаткові «Короткі вказівки для військових цензорів». Вони склалися із 19 пунктів, які майже повністю дублювали «Перелік свідчень...» від 26 липня. Проте, були і деякі уточнення, зокрема, у першому пункті вказувалося, що відомості про життя, діяльність військ і населення можна подавати лиш ті, які були оприлюднені офіційними джерелами (владою) або ж Санкт-Петербурзьким телеграфним агентством. Також, заборонялося оприлюднення: розповідей очевидців та чуток, інформації про результати та недоліки дії зброї ворога при бойових діях; тенденційні політичні статті, які могли надати неправильний висновок, про діяльність уряду чи викликати незадоволення серед інших політичних партій [10, арк. 125–126].

Отже, в наслідок посилення цензури під заборону потрапила уся можлива інформація, що стосувалася військово-політичного та суспільно-економічного життя країни під час війни. Без дозволу органів військової цензури та вищих органів влади оприлюднення в тогочасних ЗМІ будь-яких відомостей із вище зазначених документів було неможливим. З цього приводу О.

Кириєнко зазначає, що саме в цей час «...відбувалося посилення цензурного законодавства, спрямоване не лише на захист від розголошення у пресі таємної військової інформації, а й на встановлення контролю за всією загальнополітичною ситуацією в імперії» [3, с. 165].

Варто зауважити, що під час війни в імперії, крім військової цензури, існувала ще й загальна (цивільна). Остання мала власну організацію і підпорядковувалася не військовим структурам, а цивільним органам влади, а саме Головному управлінню у справах друку, яке діяло при Міністерстві внутрішніх справ. Підвідомчою його структурою на території Південно-Західного краю був Тимчасовий комітет у справах друку, який розташовувався у Києві. Зважаючи на це, важливим завданням було налагодження взаємовідносин між обома цензурними інститутами. 29 серпня 1914 р. Головне управління у справах друку надіслало Тимчасовому комітету рекомендаційну телеграму із поясненнями щодо цієї ситуації. У ній зазначалося: «що стосується взаємовідносин Комітету і діючої в Києві військової цензури, то бажаним було би встановити їх за прикладом Петрограду. Тут, в цілях об'єднання діяльності... Військово-цензурна комісія діє при місцевому Комітеті у справах друку, члени якого також є і військовими цензорами. Такий спільний спосіб дій... є прийнятним...» [6, арк. 10–10 зв.]. Тобто, рекомендувалося щоби обидва інститути цензури об'єднали свої зусилля для спільного контролю за інформаційним середовищем. При цьому, уповноваженим особам Комітету надавалось право одночасно виконувати і функції військових цензорів.

Таким чином, з початком військових дій у 1914 р. на території українських губерній Південно-Західного краю розгорнувся активний процес становлення інституту військової цензури. Для його функціонування було розроблено спеціальну нормативно-правову базу та цілу структурну систему підрозділів, котрі мали власні функції і реалізували певні напрямки інформаційної політики. Основними органами були: Головна військово-цензурна комісія при Головному управлінні Генерального штабу, місцеві комісії та цензори. Вони напряму контролювалися штабами головнокомандувачів армій, військових округів тощо. В умовах війни існувало два види військової цензури: повна та часткова. Оскільки, Київська, Подільська та Волинська губернії входили до театру військових дій, то тут вводилась повна із

широкими повноваженнями місцевих цензорів. На військову цензуру було покладено наступні завдання: контроль за усіма тогочасними ЗМІ; перлюстрація приватної кореспонденції та поштових відправлень; унеможливлення розповсюдження пропаганди антивоєнного й антиурядового характеру, а також виявлення «неблагополучних» осіб, дії яких могли негативно позначитися на настроях населення. Отже, із перших днів війни, інститут військової цензури виконував роль особливого механізму контролю за суспільством з боку влади.

Список використаних джерел

1. Дейли Дж. Пресса и государство в России (1906–1917 гг.) / Дж. Дейли // Вопросы истории. – 2001. – № 10. – С. 25–45.
2. Кириєнко О. Ю. Військова цензура тилових губерній Київського військового округу (1914–1917) / О. Ю. Кириєнко // Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 13. – С. 182–192.
3. Кириєнко О. Ю. Діяльність органів військової цензури 1914–1917 рр.: історико-правові аспекти / О. Ю. Кириєнко // Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 12. – С. 160–166.
4. Сарнацький О. Ставлення царської адміністрації та цензури до легальної преси українських політичних партій у 1914–1916 рр. / О. Сарнацький // Історичний журнал. – 2004. – № 9. – С. 34–40.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 2. – 248 арк.
6. ЦДІАК України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 485. – 130 арк.
7. ЦДІАК України. – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 486. – 1 арк.
8. ЦДІАК України. – Ф. 316. – Оп. 1. – Спр. 21. – 375 арк.
9. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 864. – Спр. 296. – 238 арк.
10. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1666. – 361 арк.
11. ЦДІАК України. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 1667. – 255 арк.
12. ЦДІАК України. – Ф. 1600. – Оп. 1. – Спр. 549. – 134 с.

Ruslan Kutsyk

THE INTRODUCTION OF THE INSTITUTE OF MILITARY CENSORSHIP ON TERRITORY OF SOUTHWEST REGION OF RUSSIAN EMPIRE IN 1914

The article uncovered the features of formation and functioning of military censorship on territory of the Ukrainian Governorates of Southwest region in 1914.

Key words: *military censorship, mass media, the First World War, Russian Empire, Southwest region, propaganda.*